

Здравко ДЕЛЕТИЋ*

КОРИШЋЕЊЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ У НАСТАВИ ИСТОРИЈЕ

Сажетак: У раду је ријеч о историјском извору као наставном средству у настави историје и методу рада са текстом. Ријеч је о васпитнообразовним вриједностима историјског извора и ефектима његове употребе у настави историје у циљу развијања способности и креативности ученика, као и развоја историјског мишљења ученика. Говори се о могућностима сарадње архива и школе, о употреби архивске грађе у обради завичајне историје и ваннаставном раду из историје.

Кључне ријечи: *настава историје, архивска грађа, историјски извор, наставни метод, завичајна историја, ваннаставни рад*

Писани извори чувају се у фондовима и збиркама у архивима (архивска грађа). Могу се наћи појединачно или као збирке у рукописним фондовима библиотеке, институтима, академијама наука и музејима. Сачуваних, снимљених или преписаних извора има у рукописној оставштини научних радника, политичара, дипломата, официра и других истакнутих историјских и јавних личности. Значајан фонд писаних извора објављен је у научним дјелима или посебним збиркама докумената, што наставницима историје олакшава налажење и припрему текстова за наставу.

РЕГИОНАЛНИ АРХИВИ И НАСТАВА ИСТОРИЈЕ

Генерално се може рећи да је у Црној Гори сарадња архива и школа само теоријска могућност. Она се исцрпљује у контролној функци-

* Проф. др Здравко Делетић, Филозофски факултет Универзитета у Приштини – Косовска Митровица

ји мјесног архива у вођењу школске администрације и преузимању грађе за коју су доспјели рокови предаје историјском архиву. Међутим, нема сарадње при остваривању наставних програма, у првом реду наставе историје. Ни школе ни архиви нијесу заинтересовани за планирану и континуирану сарадњу. Ако неки наставник самоиницијативно поведе групу ученика у мјесни архив, што је ријеткост, то се не може називати сарадњом школе и архива.

Чини се да су за такво стање више одговорни архиви, јер би њихов интерес требало да буде популаризација рада, да код младих иницирају потребу да чувају или повремено прегледају историјску документацију – архивску грађу. Сарадња архива и школа дјелимично је могућа на нивоу Државног архива, још више на нивоу мјесних архива, односно архивских одјељења Државног архива у општинама.

Архиви могу иницирати и организовати сарадњу са школама на више начина.

– Могу то бити предавања за ученике поводом државних или локалних јубилеја, која би била документована архивском грађом из фондова и збирки локалног архива. Има грађе о раду локалних институција (школе, библиотека, дом културе, спортски клуб) или угледних политичара, ратника, научника, књижевника из завичаја. О томе у локалном архиву често има грађе која може послужити за занимљиво предавање, које може да припреми неко од сарадника архива, али и угледни научник, публициста или бољи наставник историје.

– Други начин повезивања ученика са историјским документима које архив чува могу бити тематске изложбе одабраних докумената. Са техником којом сада архиви располажу није тешко направити квалитетне копије одабраних докумената и изложбене паное, који се могу више пута користити и поклонити школама за кабинет за историју или етнолошку збирку.

– Пројекција слајдова и копија одабраних докумената може бити занимљив начин упознавања ученика, нарочито средњошколаца, са радом локалног архива и грађом коју чува.

– Није тешко одабрана документа снимити на компјутерски диск и поклонити наставницима историје и заинтересованим ученицима.

– Могуће је издати збирку одабраних докумената из завичајне историје или важнијих докумената о садржајима појединих наставних јединица.

– Архив може расписати конкурс за ученике на тему из историје завичаја или организовати такмичење у познавању историје завичаја.

Све ово не тражи превише рада ни средстава, тражи само иницијативу и добру вољу.

Није тешко организовати групне посјете ученика архиву или час за мању групу ученика у просторијама архива. На часу у архиву наставник може да излаже ново градиво, које документује оригиналним архивским материјалом. Може то бити и час на којем се води разговор са ученицима о грађи која им је претходно учињена доступном у виду копија или на компјутерском диску. У архиву се може организовати и семинарски рад групе ученика на проучавању грађе у неком фонду или збирци. Овај тип рада погодан је за ваннаставне активности, рад секције историчара. На овим активностима могу се ангажовати сарадници архива који познају грађу у фонду или збирци.

На овај начин се може популарисати рад и значај архивске службе, то доприноси истицању значаја чувања и сакупљања документације и архивске грађе. Ако се ученици у школском узрасту заинтересују, већа је могућност да током свог живота и рада на мјестима гдје се грађа ствара ураде добру ствар за чување документације, која је врло битан облик културне баштине једног народа и државе.

Успјешан рад ученика са архивском грађом претпоставља планиран и квалитетан избор докумената, не могу се ученици само увести у архив и дати им кутија са грађом. Избор докумената захтијева ангажовање наставника и његову сарадњу са сарадницима архива.

При избору докумената треба водити рачуна да они: одговарају својим садржајем циљу који се жели постићи ангажовањем ученика; да су то најважнији и репрезентативни документи у скупини грађе о некој теми (не треба очекивати да ученици могу и хоће радити са великом количином грађе); да одговарају наставним садржајима; да одговарају узрасту ученика, њиховим предзнањима и могућностима рада са документима; да су читљиви и да имају коректан изглед.

АРХИВСКА ГРАЂА КАО НАСТАВНО СРЕДСТВО

Употреба текста у настави историје може се посматрати са становишта наставних средстава јер се текст користи као извор знања, или као питање метода рада с текстом.

Могућности постизања очигледности у настави историје су веома ограничене. Употреба текста омогућава дјелимично постизање „унутрашње” очигледности, тако се ученицима олакшава да сазнају шта је настало као резултат догађања, шта су учесници догађаја или савременици оставили као своје виђење догађаја и свједочење о њима. Такође, шта су научници, на основу сложених истраживања, закључили о прошлости. Ово упућује на закључак да се изворни текст у настави историје може користити и на начин како је обрађен у неком научном раду.

Одлика изворних текстова (архивске грађе) је да су они производ људске активности у прошлости, свједоче и нуде чињенице и информације о људима и догађајима. Изворни текстови нуде податке, објашњења, вредновања – оцјене записане од учесника и савременика, због тога дјелују увјерљиво, говоре језиком времена (друштва) у којем су настали, због тога имају посебан ауторитет.

Међутим, аутентичан језик може бити и проблем јер у изворима има ријечи којих нема у савременом говорном језику, неки појмови немају савремено значење или су током времена мијењали значење, у разним дјелатностима постоји карактеристична (стручна) терминологија, правила говора и писања у изворима су архаична и ученицима нејасна. То захтијева веће ангажовање наставника у припреми и извођењу наставе. Наставник мора да уложи напор да схвати шта извор говори у односу на околности под којима је настао, то утиче на разумијевање стварног значења исказа (садржаја) извора. Правилним постављањем извора у историјски контекст некад се може схватити и оно што није записано.

Избор текстова олакшан је постојањем више издања историјских читанки за основну и средње школе и објављених извора за студије историје. Савремена техника снимања и копирања омогућава наставницима да направе личну збирку копија архивске грађе или објављених извора. Све ово говори да наставник може, без великих издатака, обезбидити избор квалитетних текстова за значајан дио наставних садржаја, у првом реду из националне и локалне – завичајне историје.

Када наставник користи текстове који се налазе у историјским читанкама велики дио припремних радњи обавио је приређивач. Међутим, рад са архивском грађом или објављеним изворима је сложенији. Историјски документи писани су са другом намјером; ни документи објављени у збиркама нијесу педагошки одабрани или прилагођени школском раду. Документи су некад обимни, подаци вриједни помена

су усамљени, у текстовима има пуно протоколарних или неважних садржаја. Оно што је нејасно или сумњиво не нуди се ученицима. Све су то проблеми који при употреби изворних текстова траже више знања и рада наставника у њиховом избору и припреми за рад ученика са њима.

Успјешан рад ученика са документима подразумијева минимум методолошких знања о историјском методу и техникама прикупљања и обраде историјске грађе. То тражи да наставник ученике методолошки припреми и током рада им пружи помоћ као појединцима или у обједињавању групног извјештаја, изради есеја или како се већ планира сумирање резултата њиховог рада у архиву.

Питање времена настанка, ауторства, аутентичности, истинитости исказа и сл. рјешавају се у поступку обраде – проучавања, објављивања или припреме текста за употребу у науци или у настави. Низ проблема у вези са употребом извора наставник мора да ријеши и током часа. То се односи на давање обавјештења или допуна о аутору, времену настанка, значају текста, затим, о подацима које текст саопштава (имена, датуми, догађаји). Извори нуде појединачне и несистематизоване податке, због чега је потребно допунити извор објашњењем о догађају који помиње. Нарочито је значајно правилно објашњавање техничких термина и архаичних израза и појмова, као и њиховог значења (садржаја који именују) у времену настанка извора или промјене у значењима током времена. Сви ови проблеми, уз повећани утрошак времена у припреми и на часу, разлог су да наставници лако одустану од рада са текстом на часовима.

ПЕДАГОШКА ВРИЈЕДНОСТ ИЗВОРНОГ ТЕКСТА

Ефекти употребе извора у настави су вишеструки. Текст као извор знања помаже у остваривању образовних и васпитних задатака наставе историје:

- употребом текста у настави историје врши се конкретизација историјских садржаја (чињенице, појмови, представе) и тако стварају чињеничне основе историјског мишљења ученика;
- својим садржајем текст доприноси продубљивању знања ученика, на специфичан начин проширује наставне садржаје;
- кроз анализу текста примјењују се раније стечена знања, повезује се излагање наставника и текст као извор знања;
- рад са текстом, по основу већег интересовања (то је промјена у односу на обавезно излагање наставника или рад са уџбеником), допри-

носи мисаоној активности ученика у стицању знања, чиме се усавршавају и њихове способности;

– текст повећава интересовање ученика за наставу, буди емоције.

Поред педагошког, изворни текст у настави историје има научни и методолошки значај. Вођеном анализом текста наставник показује ученицима како научник критички вреднује свједочанства и изворе знања о прошлости, како формира и доказује научне закључке. Тако се врши оспособљавање ученика за самосталан рад са изворима знања; ученици се оспособљавају за вредновање извора знања, логички и критички правилније закључивање током стицања знања.

Обрадом текста ученици се вјежбају да: анализирају текст, уочавају битне податке и ставове, да повезују дјелове текста, да правилно формирају закључке, навикавају се на рад са разноврсним писаним изворима знања (литературом).

Радам на тексту стичу се корисне вјештине и навике, као што су: уочавање структуре и рашчлањивање садржаја текста, препознавање и класификација чињеница, анализа и синтеза, рад са приручницима (рјечници, хрестоматија, лексикони, енциклопедије).

Употреба текстова различитог поријекла у настави историје доприноси проширивању знања ученика. Осим уџбеника и излагања наставника, тако се у стицање знања уводе и други извори знања, који, због свог поријекла и садржаја, дјелују информативније и убједљивије.¹ Изворни текст има снагу доказа, као свједок прошлости улива повјерење, његова употреба у настави историје доприноси остваривању принципа научности. Текст актуелизује излагање наставника на вишем ни-

¹ „Будући да су чињенице појединости из објективне стварности, необично је важно да ученици у настави стјечу чињенице на адекватним или примарним изворима знања, односно изворима из прве руке, јер ће само на таквим изворима чињенице бити ученицима евидентне, очите, несумњиве, презентне, зорне, без обзира на то користи ли се при том изворном стварношћу или наставним средствима. (...)”

„Чињенице стечене на примарним изворима спознајно и психолошки знатно су вредније од чињеница стечених из секундарних извора, а то је необично важно за стјецање чињеница при обрађивању нових наставних садржаја. Наиме, спознавање чињеница на примарним или адекватним изворима ученици интензивно доживљавају – интелектуално и емоционално; такве су чињенице очите па их ученици лакше усвајају и лако се о њима изражавају. Зато при обради нових наставних садржаја треба дати предност примарним изворима знања.” – Dr Vladimir Poljak: *Didaktika*, 2. izdanje, – Zagreb, 1980, 117.

воу, тим прије што је дјеловање садржаја појачано ауторитетом изворног текста. Васпитне поруке прошлости дјелују убједљивије кад се упознају кроз изворни или научни текст, лакше се примају.

Употреба текста у настави историје, поред тога што помаже развоју историјског мишљења и правилнијем формирању историјске свијести ученика, доприноси повећавању очигледности наставе тако што помаже конкретизацију историјских садржаја. Осим што помаже развој способности, вјештина и навика, има значаја и зато што повећава интересовање ученика за прошлости. Истовремено, има улогу у популарисању историјске науке и изграђивању повјерења ученика у историјску науку.

Може се рећи да се знања, способности, вјештине и навике које се изграђују или усавршавају радом са текстом у настави историје путем трансфера знања и вјештина (навика) преносе на рад у другим предметима.

МЕТОДА РАДА СА ТЕКСТОМ

Употреба текста у настави историје поставља пред наставника низ стручних захтјева. Проналажење и избор текстова подразумијева да наставник, осим о историјским читанкама, има знања и о збиркама објављених докумената, хрестоматијама. Употреба изворног текста тражи од наставника одговарајућа методолошка и историјска знања; наставник ће оставити лош утисак на ученике ако су његова знања испод нивоа текстова које обрађује.

Питања методике рада наставник рјешава (планира и припрема) у процесу припреме за час. Наставник мора текст да проучи у цјелини, да према научној литератури провјери аутентичност извора, поузданост, ваљаност садржаја итд. Затим, да оцијени употребљивост, васпитне и образовне ефекте садржаја који жели да користи у настави (или ваннаставном раду). Мора да припреми исправке грешака које пронађе у садржају, да разјасни непознате ријечи, стручне термине.

Наставник планира начин рада са текстом: вријеме употребе, начин читања и анализе, питања која ће поставити ученицима, коментаре које ће дати, начин повезивања са текстом или илустрацијама у уџбенику, активност ученика. Успјех умногоме зависи од искуства и обучености наставника да примјењује методу рада са текстом, као и од оспособљености ученика за самосталан рад, не мање од њихове мотивисаности и ангажовања.

Избор текста мора бити у складу са планираним начином употребе и могућностима ученика да раде са текстом (претпоставка је да наставник познаје могућности ученика).

Одабрани текст – документ треба да задовољи неке *дидактичке захтјеве*:

- треба да буде органски повезан са садржајем уз који се користи;
- да је језички јасан, разумљив ученицима;
- да нуди важне информације и носи васпитне поруке у складу са циљевима наставе (часа);
- да одговара образовним и васпитним задацима наставне јединице (часа);
- да одговара узрасту ученика и могућностима да га разумију;
- да буде образовно и васпитно коректан, да је у складу са сазнањима матичне науке;
- да буде без сувишних детаља, нефункционалне реторике, сликовитости, да није атрактиван у мјери која би скретала пажњу од информација које се у њему налазе.

У односу на *шрић часа*, текст се у настави може користити:

- претежно на часу обраде новог градива: као извор знања, као доказ излагања наставника, као допуна или замјена за излагање наставника, као илустрација;
- са ограниченим могућностима, на часовима понављања и утврђивања градива: као извор додатних знања, као илустрација, објашњење или продубљивање раније стечених знања, за актуелизацију садржаја;
- на часовима намијењеним раду са обимнијим документом или групом докумената на одређену тему; овакав начин рада практичан је на завршним часовима, после обраде већих наставних цјелина (тема);
- садржајем богатији текстови могу се користити као материјал за анализу и стицање знања путем самосталног рада ученика, ако се рад изводи у форми рјешавања проблема, у групном раду или ваннаставним активностима.

На часовима провјеравања и оцјењивања знања ученика текст, у цјелини гледано, нема примјену; текст нуди нова знања и она се не могу на истом часу оцјењивати.

Може се рећи да текст као извор знања и аутентичан доказ има најбољу примјену на часовима обраде новог градива. Тада он служи као извор знања и материјал за мисаоне активности ученика и аналитички

разговор. На часовима утврђивања текст има ограничену примјену, јер ови часови нијесу намијењени упознавању нових садржаја. Ипак, текст се може користити за проширивање садржаја, за повезивање и актуелизацију знања ученика. Некад је то текст који је коришћен у обради, али може бити и нови текст.

За час анализе документа неопходно је да сви ученици имају текст, да га проуче прије часа. За овакав час потребне су припреме наставника и ученика. Наставник треба да припреми питања, објашњења, тумачења података или мање познатих појмова. Често је потребно давати и додатна објашњења (о оном чега у извору нема) и повезивати градиво више наставних јединица.

У односу на *ејтаје часа*, употреба изворног текста је специфична. У уводном дијелу часа обраде ограничене су могућности употребе текста зато што ова етапа служи подсјећању на раније обрађено градиво и за мотивацију ученика. Могуће је да неки кратки текст може користити да подсјети ученике на раније учено градиво, да се направи веза између раније обрађеног и новог градива, да мотивише ученике за усвајање нових садржаја.

У главном дијелу часа текст се користи као извор знања, као допуна или замјена за наставниково излагање, као илустрација. Некад се текст само прочита, некад су потребна објашњења наставника или коментар прочитаног текста. За ученике је корисније, кад садржај текста то омогућава, ако они могу сами да уоче суштину и изведу закључак.

У завршном дијелу часа текст није практичан. Ова етапа часа кратко траје и служи за провјеру како су ученици разумјели главне дјелове новог градива. Међутим, ако има довољно времена и ако је наставник одабрао краћи текст, који се уклапа у постављено питање или допуњава обрађени садржај, и у овој етапи часа може се употријебити текст. Пожељно је да то буде текст који може да понуди уопштен закључак о градиву које је обрађено или о његовом битном дијелу.

Краћи текст може бити употријебљен и за додатни рад, за попуњавање преосталог времена на крају часа обраде новог градива. Ова могућност у настави ријетко се користи зато што наставници ријетко припремају додатни рад, али и због кратког времена, које се и не планира.

Текст може да се користи са различитом намјером или *на више начина*.

– Као *извор знања* и чињеница о прошлости. Има текстова који садрже систематизоване чињенице о догађајима и који се могу у том облику користити као извор знања. На примјер, такав је *Душанов законик*, *Стеџа*, *Данилов законик*, одредбе из уговора којима су дефинисане одлуке о статусу нових држава (положај и границе), текстови закона и устава, одлуке *Другог засиједања АВНОЈ-а* итд. За успјех часа значајно је да ученици претходно упознају садржај текста и припреме се за анализу. Наставник даје ученицима основне податке о документу, затим се чита текст у цјелини или дјелови текста, дају се коментари кроз које се утврђују чињенице и значења, изводе се закључци. Ако је у питању текст који ученицима није познат, наставник даје обавјештења и коментаре за дјелове који су доступни ученицима, путем питања усмјерава ученике да сами анализом уоче чињенице и формирају закључке. Рад је нешто сложенији кад је у питању изворни текст, кад је у питању научни текст, рад је олакшан начином излагања у раду из којег се преузима.

– Као *ауθενитичан* и ауторитаран *доказ* (потврда) излагања наставника или текста уџбеника. Има изворних текстова, још више научних, који се могу користити као доказ истинитости излагања наставника или текста уџбеника. Историјски документ дјелује ауторитетом свог постојања, научни текст ауторитетом научника и издавача (универзитетски уџбеници, издања института, академија наука). У овом случају се текст чита последице излагања наставника, обично није праћен коментарима или питањима. Он потврђује речено. Међутим, то не значи да није корисно поставити питање којим ће се ученици усмјерити на размишљање и закључивање на основу излагања наставника и прочитаног текста (у настави све зависи од конкретне ситуације, нема поуздане шеме за рад).

– Као *замјена за излагање наставника*, извор чињеница и знања о прошлости које не нуди уџбеник. У овом случају, наставник чита текст као дио свог излагања. Некад најављује читање, „О томе – документ или аутор – каже...”, некад саопштава податке последице читања „каже или пише – тај и тај извор...”. Овакви текстови нијесу праћени објашњењима, не постављају се питања ученицима, наставник последице читања наставља излагање (наставник бира текст којем не требају коментари). За ову намену бољи су текстови из стручне литературе, они нуде јасне и квалитетне закључке. На овај начин текст може да се обради у форми коментара, нарочито ако је ријеч о обимном тексту.

– Као *дойуна излајању* или тексту уџбеника (проширивање садржаја). Овај начин се користи код лакших наставних јединица, које остављају наставнику времена да прошири излагање и учини га занимљивијим изношењем интересантних садржаја. Веће су могућности за овај начин употребе текста када се обрађују садржаји из локалне историје. За ово су погодни описи и карактеризације догађаја и личности (дају мање података, а више тумачења). И у овом случају, често, није потребан коментар или питања ученицима (ако је текст информативан, јасан и занимљив). Када се текст користи као замјена или допуна излагању наставника то код ученика делује убједљивије, предавање се повезује са ауторитетом извора или научника који се цитира, ученици стичу убјеђење да је настава заснована на истини и науци. Самим тим је и интересовање за садржаје праћене текстом веће и ефекти наставе конкретнији.

– Као *средство конкретизације* или актуелизације излагања, односно текста уџбеника. У овом случају је ријеч о кратким и јасним текстовима. Када се текст користи са оваквом намјером, корисно је да се ученици путем питања наведу да уоче повезаност и актуелност догађаја, склоплених уговора, преузетих или наметнутих обавеза.

За успјешну употребу текста корисно је ако ученици буду раније обавијештени о постојању текста који је повезан са градивом на којем ће се радити. Корисно је ученицима савјетовати да, у припреми за наредни час, пронађу текст (обично се тако ради са текстовима у историјској читанци), да га прочитају и размисле о садржају. Наставник не треба да се плаши да ће његово излагање бити мање занимљиво ако ученици знају шта треба да чују. Напротив, ученици тако могу бити више заинтересовани да прате излагање, јер знају шта наставник треба да каже. Корисно је што су ученици у овом случају у могућности да се укључе у наставни разговор, да формирају и изражавају своје закључке, да постављају питања. За ученике је корисније ако знања стичу са више учешћа у обради садржаја.

Историјски извор (текст) се користи на два начина: а) чита се или дословно цитира одабрани дио; б) наставник, на основу садржаја, прави коментар, при чему наглашава да је то обрада одабраног текста. У оба случаја наставник, у погодном моменту, можда и саопшти ученицима податке о тексту: његов документарни значај, поријекло, аутора, вријеме настанка, начин доступности.

Употреба текста има три фазе: информисање о документу, читање документа и закључивање о исказу (садржају текста). У вези са информисањем о документу у пракси се сријећемо са два случаја. У првом, када је у питању текст из историјске читанке, састављач је уз текст дао и основне информације: врста текста, вријеме настанка, аутор, мјесто гдје се чува, некад и његов значај. Текстови у историјској читанци планирани су за школску употребу, припремљени су за рад ученика, не захтијевају од наставника обавјештења о документу, она су доступна ученицима, које треба навикавати да читају све информације у уџбенику или историјској читанци.

У другом случају је ријеч о тексту који је наставник прибавио из архива или из литературе која је ученицима непозната (што не значи и недоступна). У том случају, податке о аутору и извору ученицима треба да саопшти наставник. То ученицима нуди знања о грађи и литератури, у сазнајном смислу значајно је што повећава њихово интересовање и учвршћује повјерење у информације које ће из текста добити.

Читање и анализа исказа документа (у цјелини или одабраног дијела) зависи од начина излагања градива и дидактичке припреме часа. Текст треба садржајем да се уклопи у артикулацију часа и садржај рада. Читање текста зависи од његове дужине и карактера. Избор дјелова текста, као и начин употребе, наставник планира у поступку непосредне припреме за час.

Треба водити рачуна о могућностима ученика да дуже раде са текстом и могућностима одјељења да прихвати овакав начин рада (предзнања, активност и мотивисаност ученика нијесу исти у одјељењима). Боље је изабрати краће и садржајније дјелове, него читати дуге текстове. Наставник треба да има у виду да приповједачка занимљивост текста може да ангажује пажњу ученика у мјери која одвлачи пажњу од садржаја због којег се текст чита.

Ријетки су текстови који се користе у цјелини, обично се издвајају садржајни, информативни, заокружени и за ученике разумљиви дјелови текста (изоставља се небитно и неразумљиво). Кратки и јасни текстови (цитати, одломци из дужих текстова) читају се и анализирају као цјелина. Читање дужих и сложенијих текстова одвија се смјењивањем читања дјелова и објашњења наставника (информисање, карактеризација, закључак, мотивација за наредни одломак и сл.) или ученика. Ако наставник рачуна да ученици могу дати такве коментаре, корисније је ако их пита-

њима усмјери да размишљају о садржају, да уочавају битне дјелове и формулишу закључке (објашњења). При томе, ученике треба подстицати да се изјашњавају, није добро ако се плаше посљедица својих грешака или показаног неразумијевања. Мотивација се постиже кад наставник наглашава правилне одговоре, али и ако не прави проблеме око грешака и неуспјелих покушаја (много зависи од предзнања и активности ученика).

Закључивање о исказу (садржају) анализираног текста треба да слиједи из анализе. У сваком случају, корисно је и на тај начин истаћи нови садржај и значај документа који смо користили. Добро би било да ученици могу дати закључак о обрађеном тексту, али је сигурније (ефикасније) да то учини наставник.

Један од начина рада са текстом је да наставник, или неки од ученика, прочита текст и да се рад настави без скретања пажње на садржај. То је у реду када је ријеч о краћем тексту, типа синтезе или закључка, цјеловитог објашњења, које није потребно коментарисати. Обично је то случај кад текст служи као замјена или потврда излагања наставника. За то су погодни текстови из науке.

Други начин је да послје прочитаног текста или његовог дијела наставник понуди коментар или објашњење. Наставник кратки текст чита као цјелину, сложеније текстове чита у дјеловима које повезује одговарајућим коментарима. Овакав начин се примјењује кад наставник закључи да ученици сами не би могли да разумију текст и изразе његову суштину. Корисније је да ученици дају коментар, ако су за то оспособљени и имају предзнања.

Са текстом се може радити и тако да се смјењује читање и анализа, која се обавља кроз разговор и уз веће учешће ученика. За активност ученика и ефекте наставе корисније је да наставник питањима усмјери ученике да уоче битне информације из прочитаног текста и њихову везу са претходним излагањем.

Дужи текст, текст сложеног садржаја или текст са више информација, корисно је прочитати у цјелини, затим анализирати по дјеловима. Ако се сложенији текст користи за анализу ради стицања ширег комплекса знања, онда се рад одвија кроз разговор и објашњења наставника. Проблем је што овакав начин тражи додатно вријеме, али су сазнајни и развојни ефекти за ученике бољи.

Има садржајних текстова за које је на крају обраде, у форми закључка, потребно сумирати значај података које садрже, као и значај изво-

ра (документа) за историјску науку и народну традицију, мада за већину кратких цитата такво закључивање није потребно. У сваком случају, корисно је да ученици буду свјесни значаја цитираног документа (текста) и информација које нуди.

Скоро је сувишно наглашавати, али начин читања текста утиче на пажњу и интересовање ученика. Лоше читање (нејасан или монотон глас, неправилна дикција, паузе у читању) нарушава пажњу, нервира слушаоце, смањује мотивацију да се слуша (концентрацију и интензитет пажње), компликује размишљање о садржају или могућем коментару. Ученику треба дати да чита текст ако наставник зна да ће то добро урадити и да ће га остали пажљиво слушати (међу ученицима постоје они са ауторитетом, као и несимпатични). Епску поезију, легенде, пословице, боље је саопштавати усмено, то је непосредније и ефектније.

Без обзира на то како се текст користи на часу, увијек је за ефекте наставе корисна мисаона ангажованост ученика. Настава је ефикаснија ако се нова знања ослањају на већи фонд раније стечених; успјех је извјеснији ако се ученици кроз домаћи рад припреме за рад са текстом на наредном часу.

Текст не треба користити за уљепшавање часова. Текст је извор знања и средство за подстицање ученика на размишљање о прошлости. Текст не треба бирати ни примјењивати на часу из формалних разлога, да се задовољи дидактички захтјев за употребом овог наставног средства. Неадекватан избор текста или формална употреба троше драгоцене школско вријеме. Формални рад може да дјелује невоспитно, ученици стичу утисак да текст није значајан извор знања, да се са њим може неозбиљно поступати. Боље је не користити текст, него употребити текст који садржајем не одговара настави или се прочита без ваљаног осврта на оно што говори. Такође, не треба претјеривати са бројем и обимом (текстова) цитата на појединим часовима. Све треба да буде са мјером, у складу са узрастом ученика, циљевима и задацима часа, са градивом које се обрађује, допуњава или конкретизује помоћу одабраног текста.

Искуство говори да наставници нерадо користе рад са текстом због времена које такав рад тражи. Наиме, дају предност излагању градива у предвиђеном обиму, при томе занемарују чињеницу да ученици добар дио градива уџбеника могу и сами да разумију и науче, али да са изворним текстом сами неће радити.

АРХИВСКА ГРАЂА У ОБРАДИ ЗАВИЧАЈНЕ ИСТОРИЈЕ

Архивска грађа и илустративни материјал, којим располажу подручна архивска одјељења, погодни су за ваннаставни рад ученика (слободне активности) у области локалне историје, што може имати и елементе почетног истраживачког рада са изворима. Самостални рад најбоље развија способности, вјештине и навике ученика, значајан је и зато што је примјена знања у таквом начину рада повољна за трајност и оперативност (употребљивост) стечених знања.

Има више разлога да се у настави и ваннаставним активностима које се тичу историје обрађује историја завичаја. Природан је интерес ученика за своје претке и историју завичаја, за упознавање и усавршавање завичајне традиције. Дјеца свијет се упознају и укључују у друштво преко породице и завичаја. Може се рећи да је њихова потреба да знају локалну историју природно већа него да знају државну, нарочито свјетску историју.

Наставни програми предвиђају вријеме за упознавање прошлости завичаја, што значи да наставник има обавезу да се у настави бави завичајном историјом. И да није тога, наставник има обавезу да се бави локалном историјом зато што то ученици желе и што је потребно да ради формирања цјеловите и рационалне свијести ученика води дијалог са завичајном публицистиком.

Могућности обраде историје завичаја у настави ограничене су фондом часова и наставним програмом, али и принципом научност (не може се у настави говорити о било чему). Завичајна историја не смије бити сметња обради националне и опште, још мање њихова замјена, не смије бити ни паралелна националној историји, она треба да буде конкретизација националне историје на микропростору. У локалним оквирима има занимљивости о којима народ прича и о којима треба говорити, о којима постоје сачувани историјски извори у локалном архиву.

Завичајна историја може се обрађивати у настави, нарочито додатној и факултативној. Ваннаставни рад и слободне активности пружају могућности бављења завичајем и употребе архивске грађе. Прије свега, оне су у погледу масовности (броја учесника) мањег обима. Затим, мотивисаност ученика је на већем нивоу, они додатну наставу и слободне активности упражњавају као начин задовољавања посебних интересовања (историју као предмет уче зато што морају). То омогућава разновр-

сније ангажовање ученика и њихову већу самосталност у планирању и извођењу рада, на основу добровољности и интереса и већа оптерећења.

Погодности које обећавају успех у обради завичајне историје су природно интересовање ученика (за разлику од садржаја који су обавезни), сложеност на локалну традицију и присутност остатака. Локални музеј и архив су стручне установе, које чувају и дају на коришћење материјалне остатке и писане изворе и њих треба користити и за потребе ученика.

Бављење завичајем ученицима пружа више радости од редовне наставе, ако то наставник постави као рад ученика у области ученичких интересовања (није без основа да кажемо да то може бити својеврсна забава са озбиљним садржајима и намјерама). За већину ученика биће забавно ако им се омогући да у грађи локалног архива траже податке о својим прецима (породици, племену).

Услов да рад ученика на упознавању завичаја не буде формалан је да се уважава њихово интересовање, да садржаји, средства и методе рада буду примјерени узрасту ученика, да одабрани садржаји буду образовно и васпитно садржајни и да њихова обрада буде изведена уз поштовање стручних принципа.

Обрада завичајне историје разликује се од садржаја редовне наставе по начину избора садржаја, по ангажованости учесника наставе, по примијењеним методама и средствима, може се рећи и по задацима (у обради завичаја основни циљ није постизање успјеха, као у осталим наставним садржајима).

Избор садржаја, самим тим и извора знања за ученике, препуштен је наставницима на нивоу школе. У доброј пракси то подразумијева да наставник познаје локалну прошлост, остатке и изворе, разноврсну литературу о завичају, да на пригодан начин упозна интересовања ученика за садржаје локалног значаја. Сарадња са завичајним музејом и мјесним архивом услов је да наставник ученицима учини доступним сачуване изворе о прошлости завичаја.

Проблемски оквири обраде завичаја широки су: може се говорити о политичкој, културној, економској историји, о знаменитим личностима, историји установа и удружења, етнологији, о историјским објектима (задужбинама) и споменицима (цркве, манастири, цамије, утврђења, грађевине), о јубилејима. Слобода избора садржаја подразумијева да се они могу по школским годинама мијењати, у паралелним одјеље-

њима не морају бити обрађивани исти садржаји. Активности ученика и наставника не морају бити формално и садржински исте, има одјељења у којима су ученици способнији или више посвећени историји, у њима наставник користи такву мотивацију за веће ангажовање ученика.

Активност ученика и наставника у обради завичајне проблематике није иста као у обради обавезних садржаја. За овај рад нема адекватне уџбеничке литературе; избор садржаја, метода рада, наставних средстава зависи од наставника и ученика. Има послова који се морају обавити ван школе. У припреми рада наставник мора да се ангажује више, јер мора да изучи садржаје, да одабере према расположивом времену оно што је значајно и погодно да се обради са ученицима (о коначном избору се може договорати са ученицима), да установи који остаци и писана грађа стоје на располагању и какве су могућности да ученици на њима раде, да упозна писану традицију и литературу и обезбиди њихову доступност ученицима (куповина за библиотеку, позајмица, копирање).

Припрема наставника за обраду завичаја зависи и од узраста ученика; у основној школи наставник више показује и објашњава, у средњој школи треба више да се сами ученици искажу у познавању и тумачењу садржаја и извора.

Наставник треба да има у виду да је ученицима дио завичајне историје доступан у форми локалне или племенске традиције, да је дио њихове историјске и друштвене свијести. Традиција је често пристрасна, непотпуна, ненаучна, али је повезана са јаким емоцијама и пружа отпор покушајима исправљања.² Зато наставник треба да припреми добру аргументацију ако жели да полемише са ненаучним садржајима историјске свијести ученика. У сваком случају, не треба ученицима забрањивати испољавање свијести коју имају и не треба их присиљавати да исту мијењају, може се покушати да на основу чињеница и доказа они сами усвоје другачије разумијевање.

Средства која се примјењују при обради завичаја разликују се од оних која су уобичајена у редовној настави. У разним видовима бављења завичајном прошлошћу у школи се могу користити: усмена и писана

² „Као искуство из прошлости једне веће људске групације, традиција је пре свега феномен мисли и емоција. Из мисаоне и емотивне сфере она делује на поступке и понашање људи у новим историјским условима.” Jovan Marjanović: *Tradicija i istorija u dvadesetom veku. – Treći program, proleće 1972*, 256.

завичајна традиција, остаци прошлости на терену (локалитети и објекти) или извори који се чувају у музеју и архиву, разноврсна литература о завичају (историографија, публицистика, хронике села, родослови), за неке садржаје свједочења учесника (усмена казивања или мемоарска литература), локална штампа.

Садржаји рада. Појединачни задаци или колективни пројекти могу да буду: израда карте региона и његових дјелова, са истицањем значајних локалитета, историјских налазишта, споменика, грађевина; прикупљање ономастичке грађе; писање реферата – есеја о интересантним темама (о догађајима, личностима, локалитетима, установама, улицама, кафанама); вођење дневника обиласка терена и историјских локалитета; прикупљање документарног материјала, фотографија, разгледница, плаката, огласа, летака; проучавање докумената о завичају објављених у зборницима грађе; прикупљање материјалних остатака, етнографске грађе или писаних извора о завичају; рад у локалном музеју и архиву; проучавање или прикупљање рукописне оставштине знаменитих личности из региона; израда завичајне библиографије о појединим темама; обрада литературе о завичају; истраживање локалне штампе.

Прикупљање и излагање материјала планира се на почетку школске године, годишњим планом рада и глобалним распоредом градива. Савремене технике копирања и скенирања фотографија, докумената и штампаних садржаја чине да је релативно лако од појединаца, породица и установа добити копије занимљивих докумената. На овај начин се током године може прикупити материјал који ће бити употријебљен на часовима кроз излагање наставника, ученичке есеје, за пригодне изложбе, прилоге у школском листу, за рад у секцији историчара. Прикупљени материјал може се користити на исти или сличан начин и наредних година.

Кроз рад на завичајној проблематици могу се прикупљати материјали за израду монографије школе, чак и хроника села, грађа о културним, просвјетним и другим установама, спортским клубовима; тако се може обрадити биографија знамените личности, прикупити се подаци о значајним јубилејима и прославама неких јубилеја кроз дужи период. Прикупљање материјала за етнографску збирку (школски музеј) погодан је садржај рада у вези са завичајем. Овакав рад може бити дугорочан, што се обезбјеђује повезивањем планова рада за више година. Та-

ко исти ученици могу неколико година радити у континуитету. Локални архив може бити иницијатор и организатор таквог рада.

Рад на прошлости завичаја пружа веће могућности за остваривање принципа очигледности наставе. Ученици су у овом случају у ближем контакту са прошлошћу завичаја, историјским и историографским материјалом на коме раде. Реална је претпоставка да ће све то позитивно и подстицајно дјеловати на примјену и усавршавање способности ученика, као што су: посматрање и уочавање битног, анализа и синтеза, примјена знања, способност говорништва, усменог и писаног изражавања. Знања стечена кроз јаче мотивисане и практичне активности поузданија су, прошлост се боље разумије ако је упозната у мисаоној и радној активности. Кроз посебно мотивисан рад лакше се негује локална традиција, формира се емотивни однос ученика према завичају и грађи о њему. Васпитни утицаји догађаја и личности из завичаја могу бити значајни, јер је ријеч о примјерима за које су ученици емотивно везани, сматрају их својим, често их доживљавају као узоре. На овај начин школа се функционално и садржајем боље повезује са средином и установама које прикупљају и чувају грађу о завичају. Прошлост завичаја нуди веће могућности актуелизације наставе историје, конкретније повезивање прошлости и садашњице. Све то је у завичају ближе и приступачније.

АРХИВСКА ГРАЂА И ПИСАНИ РАДОВИ УЧЕНИКА

Архивска грађа може се користити успјешно за израду ђачких писаних радова, у првом реду оних које раде код куће. Неки од тих радова могу се радити дуже вријеме, па и током цијеле године (хронолошке таблице, рјечник термина, збирке иконишког материјала – илустрација).

Анализа историјског извора или више повезаних извора може бити добар избор за самосталан рад ученика и израду домаћих задатака. То је корисно када се неко градиво обрађује на више часова, при чему је домаћи задатак у функцији примјене наученог градива о наставној теми.

Рад на тексту кроз домаћи задатак може да тражи прикупљање информација о документу, читање литературе у којој је обрађен, закључивање о значају података које садржи, као и о значају самог документа као свједочанства (извора) и културне баштине. Кроз домаће задатке ученици имају могућност да опширније обрађују текстове, да их коментаришу, да повезују садржај текста са другим материјалима, некад и са илустрацијама.

Резултати детаљније обраде обично се излажу у форми есеја (реферата), који може да уради ученик, пар или мања група. За разлику од задатака који се тичу наставног градива, код задатака који се раде изучавањем извора сваки резултат се може сматрати успјешним. Наиме, код ове врсте активности није унапријед познат резултат, циљ је рад ученика на грађи, резултат настаје из садржаја докумената и способности ученика да из њих извуку важне чињенице или тврдње, да разумију садржај, повежу га у ширу цјелину и изведу закључке.

Домаћи писани радови могу имати различите садржаје и форму. То могу бити: есеј (реферат, семинарски рад), радна свеска, биљешке из прочитане литературе, хронолошке таблице, цртање карте или израда албума карата на задату тему, рјечник историјских појмова.

Израда есеја најчешћи је облик домаћих писаних радова. Ова врста радова омогућава изучавање литературе и прикупљање извора из области завичајне (локалне) историје. Тема реферата може бити мањи историјски догађај, улога историјске личности, рад локалне просвјетне или културне установе, спортског клуба, сељачке задруге, историјат објекта (локалитета)... Могуће је да бољи ученик о томе направи успјешан есеј.

Ова врста домаћих радова не даје се свим ученицима и не ради их ученик више пута током године. Израда оваквог задатка не треба да буде терет за ученика, корисније је да до буде задатак по његовој жељи, у складу са оним што га занима. У сваком случају, задатак треба да буде одмјерен према способностима ученика, у супротном, слиједи неуспјех и разочарање, а то није корисно ни ученику ни наставнику.

Есеј (реферат) се даје ученику појединачно, али обимнији реферат може радити и више ученика. Сложенија тема може се обратити у неколико засебних реферата, може више ученика радити исту тему. Есеји који траже обимнија истраживања могу се примјењивати у секцији младих историчара. Тако ће бити задовољена посебна интересовања ученика, а неће бити преко мјере оптерећена редовна настава.

Рад са архивском грађом методолошки оспособљава ученике за самостално стицање знања, рад са текстом и другим изворима знања. За реферат наставник ученику (групи) даје тему, указује на саставне дјелове, препоручује основну научну и публицистичку литературу и доступне изворе, објављене у збиркама или доступне у локалном архиву. Ако је потребан рад у архиву, наставник одлази са учеником или групом ученика, упознаје их са сарадницима у архиву, са фондовима и збиркама, са начи-

ном тражења и обраде докумената, објашњава им начин цитирања и прављења коментара, начин писања изворних напомена и друго што је потребно за њихов лакши и успјешнији рад у архиву. Наставник успоставља контакт ученика и сарадника у архиву и подстиче ученике на сарадњу.

Израда домаћег писаног рада има основне елементе историографског истраживања.³ Потребно је да наставник ученицима понуди основне методолошке савјете о планирању пројекта, раду са изворима, да им помогне у дефинисању и декомпозицији проблема.⁴ Појединачне савјете наставник даје на захтјев ученика, групи даје упуте о планирању рада, трагању за изворима и литературом, раду у библиотеци и архиву, коришћењу регистара у књигама, претраживању библиографија и база података, о прављењу коментара, цитирању, о сређивању прикупљеног материјала, композицији рада и правилима коректног писања. У току рада наставник треба ученике да упуту у основна правила историјског метода (рад са изворима), утврђивања чињеница и историјског мишљења.

Наставник треба да провјери могућности ученика да пронађу препоручену литературу и изворе. Писање рада треба да буде радост и креативна могућност за ученике, да не постане њихов проблем. Приликом оцјене и коментарисања рукописа треба да указује на недостатке и да ученике навикава на одговорност за коришћење литературе и написани текст.

Посебна вриједност израде писаних радова је у самосталности и креативности ученика у њиховом планирању и изради. Истовремено, већа је и његова одговорност за правилно рјешење задатка. Корисно је што су при изради домаћих радова ученици у могућности да користе више извора знања, да трагају у литератури и изворима за информацијама које наставник није дао. Код обимнијих радова долази до изражаја и њихова способност сагледавања проблема и његовог разлагања на саставне дјелове, планирања рада, организације прикупљеног материјала. Није без значаја ни навикавање ученика на писано изражавање и учење технике обраде текста.

³ Израда реферата „служи проширивању, утврђивању, систематисању и уопштавању знања, уочавању законитости друштвеног развоја, изграђивању ставова и убеђења, општих назора и погледа на свет, активизирању сазнајне делатности, развијању историјског мишљења и навика умног рада, овладавању истраживачким методама.” – Златибор Поповић: *Методика наставе историје*, Београд, 1971, 168.

⁴ Користан је чланак: Никола Гаћеша: Увођење ученика у методологију рада семинара и реферата, у: *Настава историје: зборник стручно-методских радова* – Београд, 1967, 119–139.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Вагин, А. А., Сперанскаја, Н. В.: *Основна питања методике наставе историје*, Сарајево, 1968.
- [2] Делетић, Здравко: *Знањ и историјара: метод и техника историописања* – Косовска Митровица, 2008.
- [3] *Културно-просветна и пројектна функција међуинституционалних архива* – Београд, Архив Србије, 1974.
- [4] Лекић, Богдан: *Архивистика*, Београд, 2006.
- [5] Перовић, Милутин: *Методика наставе историје*, Београд, 1995.
- [6] Пољак, Владимир: *Дидактика*, 2. издање, Загреб, 1980.
- [7] Поповић, Златибор: *Методика наставе историје*, Београд, 1971.
- [8] *Priručnik iz arhivistike* / urednik Bernard Stulli, Zagreb, 1977.
- [9] Стражев, А. И.: *Методика наставе историје*, Сарајево, 1968.
- [10] Todorović, Milan: *Pedagoška funkcija biblioteka, muzeja i arhiva i oblici saradnje sa školama*, Sremski Karlovci, 1977.

Zdravko DELETIĆ

THE USE OF THE ARCHIVAL MATERIAL IN TEACHING HISTORY

Summary

The paper deals with the historical source as the mean in teaching history and the method of work with the text. It is about the education-formation values of the historical source and the effects of its use in history teaching, with the aim to develop abilities and creativity of students, as well as to develop their historical thinking. It is reported about the possibilities of cooperation of archives and schools, about the use of the archival material in studying the local history and in the extracurricula history-related work.